

MEZŐ KATALIN

INSPIRÁCIÓVAL A KREATIVITÁSÁÉRT

A kreativitás fejleszthetőségének kérdésköre az 1950-es évektől, az Amerikai Pszichológiai Társaság akkori elnöke, Joy Paul Guilford nagy hatású székfoglaló beszéde óta foglalkoztatja a kutatókat. Bár a kutatások jelentős része a kreativitás és részképességeinek megismerését, vizsgálatát célozzák meg, de számos kérdés merül fel azzal kapcsolatban is, hogy az intézményes nevelésnek mi a feladata a kreativitással kapcsolatban. Jelen tanulmányban a kreativitásra ösztönző inspiráció (az alkotó folyamatok külső tényezők hatására belső indíttatássá váló készítése) kerül bemutatásra.

A KREATIVITÁS ÉS AZ ISKOLA

Az iskolákkal szembeni egyik legjelentősebb kritika, melyet Robinson (2006) fogalmazott meg, hogy az iskolákban, az életkor előre haladásával „nem belenövünk a kreativitásba, hanem, kinövünk belőle. Vagy inkább kinevelődünk belőle”. Ezt a gondolatot több kutatás is alátámasztotta, például Land és Jarman (1982) 1500 gyermek nyomonkövetését bemutató vizsgálata, mely során azt tapasztalták, hogy míg a gyermekek 98%-a mutatott kimagasló kreatív teljesítmény ötéves korban, tízéves korra ez már csak a gyermekek 10%-ra volt jellemző.

A kreativitás megőrzése, támogatása és fejlesztése az iskola kiemelt feladata, különösen, ha figyelembe vesszük azt, hogy napjainkban már megegyezés van abban, hogy a kreativitás a 21. században való boldogulás egyik kulcskompetenciája. A kreativitást célszerű úgy szemlélni, mint az egyéni és társadalmi fejlődést meghatározó „emberi erőforrás”-t (Barbot, Besançon, Lubart, 2015), ezért különösen fontos, hogy ne legyen igaza Robinsonnak abban, hogy az „iskola megöli a kreativitást” (Robinson, 2006).

Kérdésként merülhet fel, hogy fejleszthető-e egyáltalán a kreativitás vagy az az egyén alap adottsága. A kreativitás fejleszthetőségére vonatkozóan Amabile (1987) és Mező és Mező (2015) is arra a megállapításra jutottak, hogy a kreativitás tanulható és fejleszthető, csak nem mindegy, hogy milyen lehetőségek és körülmények állnak rendelkezésre a kreativitás kipróbálására. Amabile és Gryskiewicz (1987) számos olyan tényezőt azonosítottak, amelyeket „kreativitásgyilkos” hatásoknak neveztek el, s ezek elkerülésére biztatnak, ha valóban utat akarunk adni a kreativitásnak. Ezek a tényezők az értékelés, a felügyelet, a jutalmazás, a verseny és a választási lehetőségek hiánya, melyek mindegyike jelen van a hétköznapi tanításban.

Az értékelés: azok a tanulók, akiket a tevékenység során folyamatosan értékelnek, gyakran kevesebb kreatív erőfeszítést tesznek, mint azok, akik nem kapnak értékelést. Mivel az iskola nem lehet értékelés nélkül, ezért azt kell megtanulni, hogy a visszajelzések olyanok legyenek, amelyeket a tanuló hasznosítani tud a kreatív folyamatokban. Alapvető különbség van az irányító és a tájékoztató jellegű visszajelzés között. Az irányító jellegű (akár formatív, akár szummatív) visszajelzés során a tanár lényegében „bírája” a tanulók sikerének vagy kudarcának. Ilyen például „ez ötös”, „szép munka” vagy „hát ez nem sikerült” stb. Az ilyen megjegyzésekből a tanulók megtudhatják, hogy a tanár hogyan ítéli meg a munkájukat, többnyire a többiekhez viszonyítva, de nem nyújtanak fejlődést segítő információkat. Hatására várható a konformizmus, a kudarckerülés és a külső motiváció igényének kialakulása, amely nem segíti a tanulókat a kreativitásban. Az informatív visszajelzés ezzel szemben hasznos tanácsokat, útmutatásokat ad a fejlődéshez, valamint ahhoz, hogy a diákok saját maguk keressék és találják meg a problémamegoldási utakat.

A felügyelet: egyfajta állandó ellenőrzés, amikor a gyermek azt érzi a kreatív tevékenység közben, hogy állandóvá válik a tanár jelenléte, a kontroll. Bármilyen kontroll vagy megítélés alááshatja a gyermek önállóságát, mert elhiteti a gyermekkel, hogy csak akkor képes véghezvinni a folyamatokat, ha valaki folyamatosan kontrollálja a megoldási utakat (pl. egy táncelőadás közben: „néhány órával ezelőtt már megtudtad csinálni ezt a mozdulatot”, stb.). A felügyelet önállótlaná és gyakran visszahúzódná teszi az alkotók egyébként is sérülékenyebb személyiségét.

A jutalmazás: a jutalommal akkor van probléma, ha a jutalom válik a tevékenység céljává (pl. az iskolai osztályzat, a dicséret, a matrica, a pedagógus elismerése stb.). Célszerű azt kihangsúlyozni, hogy a problémamegoldást kívánó vagy kreativitást igénylő feladatok esetében a jutalomnak inkább negatív, kontraproduktív hatása van. Az ilyen jellegű tevékenységek jutalma maga az alkotás, a sikeres problémamegoldás. Természetesen, ha tanuló a kreatív tevékenység befejeztével nagy teljesítményt ér el (pl. versenyszereplés, kiállítás stb.), a jutalom mint megerősítés nem maradhat el. Ugyanakkor nem célszerű az alkotó folyamatokat megzavarni külső motivátorokkal, mert ezek az alkotótevékenységre vonatkozó belső, önirányította motiváció ellen hatnak.

A verseny: a verseny állandó negatív hatása, hogy a nyertesén kívül mindenki úgy érzi, hogy lemaradt, azaz azt üzeni, hogy kevésbé volt kreatív és eredményes a nyertes társához viszonyítva. Fontos azt kiemelni, hogy a legtöbb valóban kreatív gyermeket nem a versenyben való megmérettetés ösztönzi a kreativitásra, hanem maga az alkotó folyamat. Ebből kifolyólag azok a versenyek, amelyek tájékoztatást adnak a tanulóknak arról, hogy miben fejlődhetnek még, azok ösztönzőleg hathatnak, azonban ahol egyszerű elbírálás (első, második, harmadik helyezés) történik, az akár a tevékenységtől való teljes elállást is okozhatja.

A választási lehetőségek hiánya: sajnos az iskolákban nagyon kevés lehetőség nyílik az önálló, értelmes döntések meghozatalára, a választásokra, holott a kreativitás alapvető kulcsa, hogy az ember olyat csinál, amit szeret. Az iskolákban a különböző kerettantervek és iskolai előírások miatt mindig minden meg van határozva, hogy mit és hogyan kell csinálni. Belátható, hogy ez nem kedvez a diákok kreativitásának. Minden gyermek olyan dolgokat szeretne tanulni és csinálni, ami érdekes, és ami szórakoztató (Mező, 2015). Ha azt akarjuk elérni, hogy a tanulók nagyobb bevonódást mutassanak a tanulás irányába, akkor biztosítani kell a választás szabadságát a számukra. Ez nem azt jelenti, hogy el kellene térnünk az elvárt iskolai tartalmaktól, hanem azt, hogy lehetőséget kellene biztosítani abban, hogy önállóan dönthessenek tanulásszervezési kérdésekről: beleszólhassanak például a megtanulandó tartalmak elosztásába, a tartalmak mélységébe, az elsajátítás módjába, a feldolgozás során alkalmazott módszerek, eszközök és csoportszervezési keretek kiválasztásába vagy akár a többszintű, differenciált, személyre szabott oktatás megvalósítási módjaiba (Mező, 2018).

A kreativitás-ösztönző pedagógiai paradigmaváltás nem lesz egyszerű, hiszen sok pedagógus nem fordít kellő figyelmet a kreativitásra az iskolákban (Robinson, 2006), de a kreativitásban szerepet játszó elemek módszeres átgondolásával utat nyithatunk a pedagógiai megújulásnak. E változás elkezdhető például a motiváció és inspiráció kérdéskörének kreativitás aspektusú átgondolásával.

| Fotó: freepik.com

A TANULÓK KREATIVÁSÖSZTÖNZÉSE: MOTIVÁCIÓ VAGY INSPIRÁCIÓ?

A nevelési folyamatokban gyakran merül fel a motiváció kérdésköre számos viszonylatban (pl. külső és belső motiváció; tanítási, tanulási motiváció; tevékenységre ösztönzés; az érdeklődés/érdektelenség viszonya stb.). E téma különösen érdekes a kreativitás tekintetében, hiszen már az is kérdéses, hogy mi az, ami az egyént az alkotó tevékenység irányába hatja. Vajon motivációról vagy inkább inspirációról érdemes-e beszélni a kreativitás aspektusában?

A motiváció kifejezés a latin 'movere', mozgatni, mozogni, kimozgatni igéből ered, pszichológiai gyűjtőfogalom, mely a cselekvésre, viselkedésre készítő belső tényezőket foglalja magában. Beletartozik minden olyan folyamat, amely kezdeményezi, irányítja és fenntartja a cél elérését vagy a szükségletek kielégítését célzó szolgáló viselkedést. A motivációt jellemzően két típusba sorolják: 1) egyik típusa a belső (primer, intrinzik) motiváció, amely érdeklődésben, kíváncsiságban, a probléma által okozott feszültségben jut kifejezésre; 2) a másik típusa a külső (szekunder, extrinzik) motiváció, mely a feladattól, a tevékenység tárgyától rendszerint független külső indíték – ezek például a jutalom, dicséret, az érdek, a versengésben létrejövő önérvényesítés (Kósáné és mtsai., 1984).

Az alkotó tevékenység szempontjából, a belső (intrinzik) motiváción alapuló kreativitás lenne a kívánatosabb, hiszen ez növeli a személy bevonódását, autonómiáját és szabad gondolkodását. Ugyanakkor be kell látni, hogy a belső motiváción alapuló kreativitás megteremtésére – intézményes keretek között – a pedagógusoknak egyre ritkábban van alkalma (többek között az akadémikus tudás átadásának kényszere; a kreativitást ösztönző tanegységek jelentős csökkentése; illetve a gyakran hangoztatott időnyomás miatt). Ennek eredményeként a pedagógiai helyzetekben jelentős hangsúlyeltolódás tapasztalható a külső (extrinzik) motiváláson alapuló kreativitásösztönzők irányába. Azonban a mindennapi pedagógiában egyértelmű, hogy nem minden tevékenység lehet mindenki számára egyaránt ösztönző, élvezetes, kihívást jelentő, érdeklődésfenntartó, szórakoztató, s mindezek által belülről motiváló. A kötelezően előírt alaptantervek és pedagógiai programok elvárásai miatt számtalan esetben fordul elő, hogy olyan – kreatívnak gondolt – tevékenységben való részvétel is elvárt a tanulóktól, amelyek valójában nem hatnak ösztönzőleg a kreativitásukra (gondoljunk például arra a gyermekre, aki önmagától nem szeretne rajzolni, de mégis részt kell vennie a rajzórán; vagy aki végigüli az énekórát, miközben egyszer sem énekel). Az ilyen helyzetek megoldásához nyújthatna segítséget az új szemléletet tükröző motivációs bázis: az inspiráció.

„Az inspiráció külső élményen alapuló ösztönző hatások eredményeként kialakuló belső motiváció” (Mező, 2023, 16). Az inspiráció ritkán merül fel a motivációval kapcsolatos a pedagógiai-pszichológiai megfontolásokban, holott az inspiráció megteremthetné a kreatív gondolkodás bázisát, melynek talaján az egyén képessé válik az alkotásokban, produktumokban megmutatkozó önmegvalósításra. Az inspiráció szó jelentése alkotó, teremtő sugallat, egyfajta lelkesítő, ihlető ráhatás; lelkesítés, ösztönzés. Az inspiráció a lelki és szellemi alkotóvágy egyik mozgatórugója, ami a kreativitás ösztönzése révén innovációra, szakmai fejlesztésre vagy gyakorlatban megvalósuló újításokra sarkall (bővebben Mező, 2023).

Thrash és Elliot (2003) egyik kutatásában beszámolt arról, hogy az önmagukat gyakran inspiráltnak érző személyek...

- nyitottabbak az új tapasztalatokra, és arról számoltak be, hogy jobban elkötelezettek a feladataik iránt,
- erősebben törekednek munkájuk magas szintű elvégzésére, de kevésbé voltak versenyképesek (ami azt is jelenti, hogy e személyeknél a verseny tekintetében kevésbé jelenik meg a versenytársak felülmúlásának transzcendens vágya),
- inkább belső motivációval bírtak, de véleményük szerint a külső motiváció szintén erősen befolyásolja a munkateljesítményüket,
- magasabb szintű pszichológiai erőforrásokról számoltak be, ideértve a saját képességeikbe vetett hitet, az önbecsülést és az optimizmust. Emellett a munkában való elmélyülést, az alkotóképesség növekedését, az észlelt kompetencia érzését, az önbecsülést és az optimizmust is az inspiráció következményként értelmezték, ami arra utal, hogy az inspiráció elősegíti ezeknek a fontos pszichológiai erőforrásoknak az erősödését.

Az inspiráció élményekből születik. Az élmény többnyire valamilyen érzelmileg felfokozott tapasztalat, melyet a személyiségünket meghatározó pozitív vagy negatív mozzanatként élünk át vagy őrizzük emlékezetünkben (Mező, 2015).

Az inspiráló élmény gyakran tapasztalathoz, megtapasztaláshoz kapcsolódik ugyan, azonban az inspiráció és a tapasztalat mégis két különböző, egymással egyenrangú kategória. Míg az élmény elsődlegesen érzelmi; a tapasztalat inkább ismeret-jellegű benyomást fog eredményezni az alkotókban. Az élményszerzés helye, ideje, körülményei és maga a szubjektum az, ami meghatározza, hogy mikor dominál az inspirációban az élmény mint érzelmi hatás és mikor kap nagyobb jelentőséget a tapasztalat mint kognitív tanulási elem.

Az inspirációt az egyén többnyire másoktól, másokból, máshonnan kapja, viszont az így szerzett élmények elegendő ösztönző erővel bírnak ahhoz, hogy az egyént belülről motivált készletként az alkotó folyamatok felé irányítsa. Az inspirációt előidéző okok (az inspirálók, azaz a személyek, tárgyak, elvont jelenségek, például hangulatok, színek, fények, dallamok stb.) az inspirációt spontán módon, szándék nélkül idézik elő, s az inspiráltakban a befogadás során szerzett élmények önmagukon keresztül átértelmezésének talaján indul be az újraalkotás kényszere.

A kreatív energiák felszínre kerüléséhez sok és különböző inspirációra van szükség. Minél több és minél sokszínűbb élményanyagból táplálkozik az egyén, annál nagyobb ismeretanyaggal fog rendelkezni az önmegvalósításhoz. Gondoljunk például arra, ha virágfestésre akarjuk ösztönözni a gyermeket, nem elegendő, hogyha kihelyezzük az alkotáshoz szükséges eszközöket és virágokról magyarázunk nekik motiváció gyanánt. A sokoldalú inspirációhoz szükség van a virágos réten való mezítláb szaladgálásra és hempergőzésre, a rózsza illatára, az ehető virágok megkóstolására, a szivárvány megcsodálására és létrehozására, egy kellemes tavaszi zenére vagy egy kis madárdalra, egy kiállításon való részvételre, vagy egy-két híres festményre való különleges rácsodálkozásra, a színek kavalkádjának megtapasztalására. Mindez arra ösztönözheti a gyermeket, hogy maga is úgy érezze (belső hajtóerőtől vezérelve), hogy célja legyen a legszebb virágos (vagy bármilyen más) festmény megalkotása (Mező, 2023).

ZÁRSÓ – A VÁLTOZTATÁS ÚTJA

„Nihil novi sub sole”, régi latin mondás: nincs új a nap alatt. Mielőtt azt gondolnánk, hogy ismét felfedeztünk valami újat, be kell látni, hogy a kreativitástámogatás nem egy novum a pedagógiában, ahogyan az inspiráció sem az. Már az ókorban hittek a múzsák ihlető erejében az alkotó folyamatokban, csak az ilyen típusú ösztönzés az idők folyamán egyre kevesebb teret kapott a tanításban. A 21. századhoz alkalmazkodó pedagógiai szemléletmódváltás első lépése az, hogy a pedagógus maga is higgyen abban, hogy a pedagógia alap (ha nem a legfontosabb) feladata az alkotó, teremtő, újító problémamegoldásra képes személyiség nevelése az intézményes nevelésben eltöltött évek alatt. Mivel az inspiráció bárhol, bármikor érkezik, így a gyermekeket nyitottá kell tenni (időnként vissza kell tanítani) az inspiráló élmény felismerésére és befogadására, melyet a nyitott, divergens gondolkodást támogató és gyakoroltató lehetőségek biztosításával célszerű előkészíteni (Mező, Mező, 2011). Emellett körül kell venni a tanulókat a saját területükön aktív, alkotó inspirátorokkal, innovátorokkal (pedagógusokkal, művészekkel, tudósokkal, az élet bármely területén produktív személyekkel), akikkel való személyes találkozás életreszóló inspirációt jelenthet, a belőlük áradó „megszállottság”, rajongás és elragadtatás által.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Amabile, Teresa (1987). *The motivation to be creative*. In S. G. Isakesen (Ed.). *Frontiers of creativity research*. Buffalo, NY: Bearly. 223–254.
- Amabile, Teresa – Gryskiewicz, Stanley (1987): *Creativity in the R&D laboratory*. Technical report No. 30. Greensboro, NC: Center for Creative Leadership.
- Barbot, Baptiste – Besançon, Maud – Lubart, Todd (2015): *Creative potential in educational settings: its nature, measure, and nurture*. In: *Education*, 43. évf., 4. sz., 371–381.
- Kósáné Ormai Vera – Porkolábné Balogh Katalin – Ritoók Pál (1984): *Neveléslektani vizsgálatok*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Land, George – Jarman Beth (1992): *Breakpoint and Beyond: Mastering the Future*. Today, HarperCollins Publishers.
- Mező Ferenc – Mező Katalin (2011): *Kreatív és iskolába jár!* K+F Stúdió Kft., Debrecen, ISBN: 978-963-08-2435-4
- Mező Ferenc – Mező Katalin (2015): *A kreativitás és fejlesztése*. In: *Magiszter: Pedagógusok életmód- és iskolamagazinja*, 13. évf., 1. sz., 6–20.
- Mező Katalin (2015): *Kreativitás és élménypedagógia*. K+F Stúdió Kft., Debrecen.
- Mező Katalin (2018): *A személyre szabott tanulást támogató tanári kompetenciák*. In: *Katedra*, 25. évf., 10. sz., 12–14.
- Mező, Katalin (2023): *A kreativitást ösztönző inspiráció*. In: *Gesztelyi Hermina – Kis Gábor (szerk.): A teljesség harmóniája III. – A komplex művészeti nevelés módszertani lehetőségei*. Hajdúböszörmény, Didakt, 11–22.
- Robinson, Ken (2006): *Do schools kill creativity?* TED 2006. https://www.ted.com/talks/sir_ken_robinson_do_schools_kill_creativity
- Thrash, Todd – Elliot Andrew (2003): *Inspiration as a Psychological Construct*. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, 84. évf., 4. sz., 871–889.